

7. A „gyermek évszázada”?

Mítoszteremtés és demitologizálás

Vajon teljesült-e Ellen Key, svéd pedagógus-író álma, aki 1900-ban megjelent híres könyvében a gyermek évszázadként aposztrofálta a beköszöntő száz esztendő? Szakemberek egész sora tette fel ezt a kérdést a 20. század végén világszerte megrendezett konferenciákon, és az ezek eredményét összegző tanulmányokban.¹ A svéd reformpedagógus-publicista patetikus stílusban felvázolt jövőképét ma már nyugodtan a megvalósulatlan vágyálmok körébe sorolhatjuk. A mögöttünk álló viharos évszázad egészében véve sokkal ellentmondásosabb volt annál, hogysen egyértelműen a diadalmaskodó gyermekkultusz időszakának nevezhetnénk.

Pedig szép számmal születtek olyan nagy reményekre jogosító kezdeményezések, amelyek a „gyermekszerű” – tehát a gyermek sajátosságaira figyelő – nevelés és oktatás megvalósítását tűzték ki célul. Ezek közé sorolható például a reformpedagógusok tevékenysége. Éppen az imént említett Ellen Key könyve volt az a nagyhatású mű, amely katalizátorként segítette az új nézeteket valló pedagógusok gyermekfelfogásának széleskörű népszerűsítését. A gyermeket egyéniségként tisztelő, önálló gondolkodásra és alkotó munkára képes lénynek tekintő új szemlélet új pedagógiai módszereket eredményezett. Sajátos paradoxon, hogy a frissen kialakított eljárások azonban viszonylag könnyebben törtek maguknak utat a reformpedagógiai programokat megvalósító magániskolák falain belül, mint a hétköznapi élet porondján és a családi élet keretei között. Ez utóbbi szintéren a gyerek megítélése továbbra is ellentmondásos maradt: a hétköznapi gyermekképben az elfogadó és a távolságtartó attitűd elemei keveredtek.

A társadalmi élet mindennapjaiban kialakuló „Janus-arcú” gyerekkép egyik oldalaként vitathatatlanul a pozitív, elfogadó szülői attitűdök térhódítását figyelhetjük meg. Egyes történész-kutatók a 19-20. század fordulóját megelőző évtizedekben megfigyelhető születésszám-csökkenés hatásaként értelmezik azt a jelenséget, amely szerint a felső- és középosztálybeli családok a korábbinál nagyobb mérvű érzelmi és pénzügyi „tőkét” fektetnek gyermekeikbe, akik így egyre fontosabb szerepet töltenek be a kis közösségek életében (Muller, 1973, Arics, 1980). A fertilitás csökkenése minden bizonnyal hozzájárult a gyerekkor bizonyos körökben való felértékelődéséhez, ez azonban csak az érem egyik oldala. Valójában sokkal összetettebb folyamatról lehetett szó, amelyben a mentalitásbeli változások is fontos szerepet játszhattak.

A gyerekkor felértékelődésével párhuzamosan új mítoszok teremtődtek és régiek éledtek újjá. A gyerekekkel a korábbinál többet foglalkozó családokban még nem feltétlenül figyeltek fel a gyerekek sajátos szükségleteire, a kamasz önállóság-igényére. A középpontba kerülő gyereket a szülők érzelmi szálakkal láncolták magukhoz, akinek aztán nem kis nehézséget okozott a „leválás”.

Újjáéledt a rousseau-i ihlettségű mítosz, mely szerint a gyermek erkölcsi értelemben jónak, ártatlannak születik, s csak a társadalom hatására válik romlottá. Ennek hatására túlvédő, „széltől is oltalmazó” szülői nevelési praktikák honosodtak meg, amelyeknek köszönhetően az így nevelt gyerekek könnyen önállótlanná váltak. A szülőkhöz kapaszkodó, a kortársak között nehezen boldoguló gyermekek

¹ A 20. század gyermekségének helyzetét elemző konferenciák, kiállítások anyagát bemutató tanulmánykötetek közül néhány: Larass, Petra (Hrsg.): *Kindsein kein Kinderspiel. Das Jahrhundert des Kindes 1900-1999*. Verlag der Frankeschen Stiftungen zu Halle, 2000.; Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermek évszázada*. Osiris, Budapest, 2000.; Baader S. - Jacobi J.- Adressen, S. (Hrsg.): *Ellen Keys reformpädagogische Vision. „Das Jahrhundert des Kindes” und seine Wirkung*. Beltz, Weinheim u. Basel, 2000.

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

jelenléte azután ismét táplálta a „gyermeki tisztaság” romantikus mítoszát.

A századforduló környékén a képzőművészetben is megfigyelhető a gyermek-tematika térhódítása, festők egész sora ábrázolta szívesen a gyermekeket különböző miliókban. Mary Cassatt következő képén az anya-gyermek kapcsolat egy meghitt, intim pillanatát ragadta meg:

1. Mary Cassatt: A fürdő (1891)

A századfordulón fogalmazódik meg a „gyermekben szunnyadó tehetség” mítosza is. Tudományos munkák és esszék egész sora jelenik meg, amelyek a gyermeki alkotóerőt elemzik. (Ezek közé tartozik – többek között *Karl Götze* könyve, melynek címe „A gyermek mint művész” (*Das Kind als Künstler*).) Folyóiratok jelennek meg a gyermekművészetről, egyre többen vizsgálják a gyermekrajzok esztétikumát (Németh, 1996, 49-52.). Megszületik a kifejező mozdulatművészetet magába ötvöző táncpedagógia (Isadora Duncan), új alapokra helyezik a zenepedagógiát is (Karl Orff). Egyre többen vélik úgy, hogy a zeneművészet: a zenehallgatás vagy a hangszerjáték segíthet embernek maradni az elsivárosodó nagyvárosi élet zajában.

A zongora már a 19. században „kitüntetett” hangszerré válik: a polgári szalonok kedvelt zeneszerszáma és berendezési tárgya lett. Nők számára ez volt az egyetlen instrumentum, amely illendőnek számított. Hatalmas karriert futott be: leányok esetében az ügyes zongorázást az „esztétikai tehetség” jeleként értékelték. Ez hozzátartozott a kor nőideáljához, így jelentősen javított férjhez menési esélyeiken. E hangszer nagy népszerűségét az is jelzi, hogy a romantikus regényirodalomban igen gyakran szerepel. (Danièle Pistone kétezer olyan jelenetet talált a 19. századi francia lektűrökben, amelyben valamelyik szereplő zongorán játszik (Corbin, 1999, 497.).)

A következő Renoire-kép egy nyugodt, kiegyensúlyozott polgári életformára utal. A harmonikus enteriőrben zenélő leány alakja az idealizált gyermek művészi érzékenységét, tehetségét éppúgy kifejezi, mint a tipikusan polgári feleség-szerepre készülő lány igyekezetét, hogy megfeleljen az elvárásoknak.

2. Renoir: Lányok a zongoránál (1892)

Ugyanakkor az is látható, hogy a gyermeket „piedesztálra emelő” mítoszok gyakran szöges ellentétben álltak a hétköznapi élet valós történéseivel. Az idealizált gyermek – Dieter Lenzen szavaival élve – „hiperreális világa” a felnőttek számára egyfajta képzeletbeli kiutat, menekülési lehetőséget kínált a reális világ kötetelkei közül. A valóság ugyanis már elviselhetetlenül romlottá vált bűnek által, így nem maradt más lehetőség, mint a vágyak szintjén ártatlan gyermekké válni ismét (Lenzen, 1985, 211.). A regresszió útján megálmodott világ és a tényleges valóság közötti ellentét drámai példája lehet az az 1935-ből származó náci propagandafotó, amelyen a „német gyermek” mint az „élet”, a „gazdagság” glorifikált szimbóluma jelenik meg. Az uralomra törő keresztény-szocializmus ideológiáját népszerűsítő gyermek és anya alakjának idealizált harmóniája éles kontrasztot alkot azoknak a gyermekeknek a sorsával, akik nem sokkal később pusztultak el a holokauszt, a háború poklában – ugyancsak a nácizmus következtében.

3. A „Német gyermek” című náci propagandafüzetből (1935)

Sajátos kettősség figyelhető meg a századfordulón: szorosan egymás mellett, mintegy szimbiózisban él egyrészt a romantikából eredő, és a századvég művészeti és életreform-mozgalmaiban felerősödő „elvágyódás”, a mítoszok világába menekülés; másrészt a racionalizmus, a pozitívizmus, a dolgok és jelenségek mérhető mivoltába vetett hit.

A huszadik század első évtizedeiben, a gyermek-mítoszok megszületésével párhuzamosan azonban

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

elkezdődött e folyamat ellentette is: a demitologizálás. E jelenség háttérben – paradox módon – a reformpedagógiai mozgalmak kibontakozásához is háttérrel adó gyermektanulmányozó törekvések álltak. A gyermek pszichikuma az empirikus és kísérleti lélektani kutatások tárgyává lett, s ezzel a mítoszok egy része is köddé vált. A természettudományos alapokon álló egzakt vizsgálódások rideg fényében ugyanis hamar szertefoszlottak a gyermeknek tulajdonított romantikusan „isteni” sajátosságok. Nem maradt más, mint a vizsgálatok kijózanító eredménye: a gyermek sajátosságai biológiai, fiziológiai és pszichológiai szempontok szerint kutathatók, osztályozhatók, mérhetőek.

1905-ben *Alfred Binet* és *Theophile Simon* a francia oktatási minisztérium megbízásából kidolgozták az intelligenciatesztet. Céljuk az volt, hogy kiszűrjék az értelmi fogyatékos gyermekeket, meghatározzák a „mentális deficit” mértékét, és speciális osztályokba telepítsék át őket. A vitathatatlan gyakorlati eredmények, a jó hasznosíthatóság és az új módszerek bevezetésével együtt járó eufória mámorában kevesen vették észre, hogy az egzakt mérések tárgya nem a gyermeki lélek lényeges sajátossága, hanem csak a felszín. Ahogyan egy magyar pedagógus írta a tízes évek végén: „Jöjjünk tisztába azzal, hogy a gyermektanulmányi laboratórium nem a gyermek lelkével, hanem csak is a lélek és a külvilág szolgálatába álló idegekkel foglalkozik, azok gyors vagy lassú reactioit constatalja”. (Schneller, 1918, 102.) Hosszú időnek kellett még eltelni ahhoz, hogy kísérletek történjenek az a gyermekre vonatkozó experimentális ismeretek szintetizálására, a gyermeki lélek egészes sajátosságainak megragadására.

A behaviorizmus gyermekképe

A gyermeki léleknek a mítoszoktól való megfosztása jól tetten érhető a behaviorizmus, a viselkedéslélektan irányzatához kötődő kisgyermek-nevelési módszerek sajátosságaiban. Ez a tendencia az Egyesült Államokból indult, de világszerte széles körben elterjedt.

Nem véletlen, hogy a behaviorizmus az Egyesült Államokból indult világhódító útjára. Az amerikai embert a századfordulón a cselekvés, a próbálkozás jellemzi, nem pedig a töprengés és lelki vívódás. Az amerikai kultúra aktivitás-központúsága jó háttérrel biztosított a tömegtermelő nagyipar kialakulásához. Az iparosok, üzletemberek pszichológiai tudást igényelnek, olyat, amelynek révén irányítani tudják az embereket. De hozzájárult a behaviorizmus népszerűségéhez az amerikai nagyváros „olvasztótégely-jellege” is: a különböző etnikumú emberek számára az amerikai normáknak megfelelő viselkedés biztosította a boldogulás lehetőségét (Pléh, 1992, 147-148.).

A behaviorizmus atyja *John Broadus Watson* (1887-1958) amerikai pszichológus, Chicagóban folytatta egyetemi tanulmányait, *John Dewey*, a híres pragmatista-instrumentalista filozófus-pedagógus irányításával. 1908-tól lett professzor a baltimore-i John Hopkins Egyetemen, ahol lélektani laboratóriumot vezetett. Kutatási területe ekkor még a patkányok útvesztő-tanulása volt. Később otthagyta az egyetemet, az akadémiai világot, és reklámszakemberként helyezkedett el.

Egyetemi éveiben Watson a pszichológiát egyszerűen viselkedéstudományként határozta meg, s ennek jegyében végezte a gyermekekkel kapcsolatos kutatásait is. 1915-től kezdte el a csecsemők viselkedésének kutatását: lejegyezte reakcióikat, filmre vette mozdulataikat. kondicionálta viselkedésüket. Reklámszakemberként is jól hasznosította a viselkedéskutatás terén szerzett tapasztalatait: megfigyelte, hogyan befolyásolja az emberek vásárlási szokásait az áru megvétele által okozott öröm (Hardyment, 1998a, 290.). A klasszikus kondicionálás módszerét is alkalmazta: a reklámozott terméket párosította egy-egy híres személyiség képével.

Watson – kortársaitól eltérően – nem tartotta káros jelenségnek a születési ráta csökkenését. Szerinte kevesebb gyerekre van szükség, de azok legyenek jól neveltek. A legjobb az volna – írta –, ha a szülők egy időre felhagynának a gyermeknemzéssel, amíg megfelelő mennyiségű gyermeknevelési tapasztalat fel nem halmozódik.

Az általa elképzelt ideális csecsemő „könnyen kezelhető”, jól alkalmazkodik környezeté elvárásaihoz:

„Boldog gyermek? Olyan, aki sohasem sír, hacsak – szemléletesen szólva – valóban bele nem szúrnak egy tűt, aki belefeledkezik a munkába és a játékba, aki hamar megtanul anélkül úrrá lenni a környezetében adódó apró nehézségeken, hogy rögtön anyjához, apjához, dadájához vagy más felnőtthöz szaladna, aki olyan szokások tárházát alakítja ki, amelyek segítségével átvészeli a sötét,

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

esős napokat, aki udvarias, választékos és tiszta, s így a felnőttek szívesen töltik vele napjaiknak legalább egy részét; egyszóval olyan gyermek, aki anélkül tud a felnőttek világában élni, hogy szüntelenül magára akarná vonni a figyelmüket, aki megeszi, amit elé tesznek, és nem kérdezősködik pusztán azért, hogy megnyugtassa a lelkiismeretét, aki pihen és alszik, amikor lefektetik, aki lemond két éves szokásairól, ha beköszönt a harmadik életév, és olyan felkészülten érkezik a serdülőkorba, hogy ezáltal csak meghosszabbítja termékeny gyermekéveit, és aki végül olyan munkabírással és érzelmi vértetben lép a felnőttkorba, hogy minden nehézséggel könnyedén megbirkózik.” (idézi: Hardymont, 1998a, 291.)

Watson a századforduló gyermekközpontúságából eredő dédelgetést, babusgatást száműzni akarta a gyerekszobából. A szülői érzelmek „lehűtésére” törekedett, úgy vélte, hogy a túl sok affektív megnyilvánulás káros a csecsemőnek. Szerinte a huszadik század elején az anyák halálra csókolgatták” a kicsinyeket. Felidézett emlékeiben egy kétórás autótutat, amelynek során az anya, a nagymama és a pesztonka harminckétszer csókolta meg a kisbabát (Sommerville, 1985, 213.). Az ilyen magatartás ártalmas, mivel a gyerek emocionális fejlődésének megrekedéséhez, az anyától való túlzott érzelmi függőség kialakulásához vezethet.

„Kezeld úgy [a gyermeket], mintha kis felnőtt lenne” – írja „A csecsemő és a gyermek lelki gondozása” (Psychological Care of Infant and Child, 1928) című könyvében – „Öltöztess, és gondosan, körültekintően fürdesd. Viselkedésed mindig objektív és jóságosan szigorú legyen. Soha ne ölelgesd, de engedj, hogy az öledbe üljön. Ha kell, a homlokán csókold meg egyszer, mikor jóéjszakát kíván. Reggel fogj kezét vele.” (Watson, 1928, 1972, 81-82.)

Az idézetből látható, hogy Watson a szülőt józan, érzelemmentes, távolságtartó szakemberré akarta nevelni, aki megfelelő lélektani tudással felvértezve fog hozzá a neveléshez. A gyermek felfogása szerint inkább „kis felnőtt”, mintsem babusgatásra, kényeztetésre vágyó teremtmény. A helyesen nevelt gyermek problémamegoldó képességei töretlenül fejlődnek, és egyben „tökéletes társas lényé” válik (Hardymont, 1998a, 291.).

Watson nevelési tanácsai széles körben befolyásolták a szülők gondolkodását, de saját családjában felemás fogadtatásra találtak. Felesége nem tartotta magát szigorúan a behaviorista elvekhez, és gyakran mutatta ki szeretetét fia iránt. Az apa magatartása azonban következetes maradt. Nem esett nehezére a tartózkodó nevelői magatartás, mert – ahogyan James fia írja – „képtelen volt saját érzéseit kifejezni és azokkal megbirkózni”. Az a Watson-fiú, akit apja gyermekkorában „soha meg nem csókolt, és soha nem vett fel”, később úgy ítélte meg, hogy a behaviorista tanokhoz való merev ragaszkodás a nevelés terén „a későbbi életben nagyon sok nehézséget okozhat”. (idézi: Thorne és Henley, 2000, 353.)

A behaviorizmus alapelveit a csecsemőgondozás terén praktikus tanácsok egész rendszerévé transzformálta *Frederick Truby King*, aki Új-Zélandon vezetett pszichológusképző központot. Az ottani farmereknek munkáját vizsgálva megdöbbenette a borjúk magas elhullási aránya, s ezt összefüggésbe hozta a higiéniai körülmények hiányosságával. Az addig vödörből etetett állatokat ezután Truby King tudományos módszere alapján táplálták, s a siker nem maradt el.

Ennek alapján az eljárást a csecsemők étkeztetésére is kiterjesztette. Truby King munkatársai sorra felkeresték az anyákat. Arra biztatták őket, hogy szoptassák maguk gyermekeiket, és megismertették őket egy újfajta, tehéntejből és adalékanyagokból álló gyermektápszerrel. A propaganda hatásosnak bizonyult: öt éven belül évi ezerrel csökkent a az Új-Zélandon egyébként igen magas gyermekhalandóság.

A jól alkalmazkodó, ideális „Truby King-csecsemő” tulajdonságait pszichológus lánya, Mary a következőképpen foglalta össze *Gyermekgondozás* című könyvében: „Az igazi Truby King-baba kilenc hónapos koráig anyatején nevelkedik, ezután pedig lassan és fokozatosan, a szilárd ételekhez vezető út első lépéseként áttér az emberi fogyasztásra alkalmas tejhez hasonló tejre... A Truby King-baba, ritka kivételektől eltekintve, születésétől kezdve négyóránként kap enni, éjszakánként pedig egyáltalán nem eszik. Annyit van a friss levegőn, illetve napon, amennyit csak lehet, és megfelelő időt alszik. Neveltetése élete első hetében kezdődik, azoknak a jó szokásoknak a megalapozásával, amelyek majd egész életén át végigkísérik.

Az igazi Truby King-baba nem kövér, húsa kemény, bőre makulátlan, a szeme ragyogó, és elég egy pillanatra kézbe vennünk, hogy megcsodálhassuk izomtónusát. Szülei nem nevető és gügyögő játékszernek kezelik, amellyel hiúságuk örömeire vendégeik előtt dicsekedhetnek. Ennek ellenére mégis ő a világon a legboldogabb, amikor természettől adott játékaival: kezével és lábujjaival szórakozik. Élénken érdeklődik mindazon csodálatos és új dolgok iránt, amelyek a keze

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

ügyébe és a látóterébe kerülnek, és életerőtől duzzad, akárcsak az udvaron játszadozó kölyökkutya.

Ha az időjárás engedi, a szabadban alszik és rugdalózik, vagy legalábbis a lelegegősebb hálósobában, esetleg a verandán, ahol függöny védi a huzattól. Miután túljutott a reggeli, a fürdetés és a „biliztetés” szokásos ceremóniáján, egész délelőtt alszik. Ha a kétórai étkezése előtt kicsivel korábban ébred, csak azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy pici, tömzsi kalimpáló lábai kikandikálnak a babakocsiból, amelyben lendületesen hintázik.

A tökéletesen boldog és csodaszép Truby King-baba tehát reggeltől estig csak örömet szerez magának és az egész családnak. Édesanyjának sem dolgoznia, sem aggodalmaskodnia nem kell túl sokat, egyszerűen azért, mert tudja, hogy ha a természet törvényeit józan észére hallgatva követi, gyermeke gyönyörűen fog gyarapodni.” (idézi: Hardymont, 1998a, 294.)

A behaviorizmus gyermekképében egy régi attitűd fogalmazódik újjá. Ismét megjelenik a „jól nevelt gyermek” imázsa, aki nem okoz gondot szüleinek, könnyen alkalmazkodik a megváltozott helyzetekhez, és később a társadalomba is képes nagyobb megrázkódtatások nélkül beilleszkedni. Józan gondolkodású, szüleinek, tanárainak engedelmeskedik, nem lázadzik, és általában tartózkodik a szélsőséges érzelmektől.

Ez a szemléletmód a hagyományos puritánus gyermekszemlélettel összeötvöződve széles körben elterjedt, és olyan mélyen beivódott a közgondolkodásba, hogy a mai gyermek-attitűdökben is érezheti hatását.

A szófogadó gyermek

A távolságtartó attitűd és a szigorú normák alapján szerveződő életmód határozta meg a gyerekek hétköznapi életét a századfordulót követő évtizedek polgári családjaiban. Tovább élt a 19. században kialakult nukleáris család-modell, és továbbra is érvényesek voltak azok az értékek, amelyek az ezen belüli szereposztást meghatározták. Ezt a szemléletmódot közvetítik a századfordulón kiadott nevelő célzatú írások, tankönyvek és olvasókönyvek is. Ezek szerint a család feje az apa, aki munkájával megteremti a család életéhez szükséges anyagi javakat. Az édesanya az apa feltétlen támasza, a háztartást vezeti és a gyermekeket neveli. Mindkét szülő arra törekszik, hogy gyermekeiket jóra tanítsák, ezért iskolába és templomba küldik őket. A gyerekek számára a legfontosabb követendő norma a szülők tisztelete és a nekik való feltétlen engedelmesség. Megköszönik szüleinek a sok jót, amit értük tettek, és örömet segítenek, hogy örömet okozzanak nekik (idézi: Berg, 2000, 25.).

Ez felfogás a kialakítandó felnőttet látja a gyerekekben. Olyan hiányokkal és lehetőségekkel felruházott lénynek tekinti, akit következetes formálás, nevelés és oktatás – s ha kell szigorú fegyelmezés – útján kell a felnőtt életre felkészíteni. Az előkészület fontos az egyén, a család és a társadalom szempontjából egyaránt. Elsősorban a polgári családokat foglalkoztatja egyre jobban gyermekeik jövője, ezért egyfajta felügyelettel elegyített védettséget biztosítanak számukra. (A főúri-arisztokrata családokban továbbra is divat a gyereket magánnevelőre bízni vagy bentlakásos intézetbe küldeni, a parasztság és munkásság köreiben pedig munkájukra már egészen kicsi koruktól kezdve számítanak.)

A jól nevelt, illedelmes, engedelmes gyermek ideálja – amely a 19. században már széles körben elterjedt – a 20. század első felében továbbra is uralkodó marad. Mellette azonban bizonyos polgári körökben megmaradt a gyermektanulmányi mozgalomból és a századfordulós reformpedagógiai kezdeményezésekből táplálkozó szemlélet. Eszerint a gyermek kibontakoztatásra váró képességek sokaságával rendelkező kreatív teremtmény, akiben a zsenialitás tüze parázslék. A „formáló-betagozó” és a „kibontakozást segítő” nevelői attitűd tehát párhuzamosan egymás mellett élt, de néhány évtizedig az előbbi dominanciája érvényesült, míg az utóbbi javarészt a reformpedagógiai elvei alapján működő iskolák falai közé húzódtott vissza.

A kötelességét zokszó nélkül teljesítő „jó gyerek” imázsát sugalmazták a század első felében megjelent pedagógiai célzatú irodalmi művek és egyéb alkotások: mese- és olvasókönyvek, gyerekeknek írt mondókák, versek, ifjúsági regények, grafikák, festmények, sőt még a falvédők is. De ezt az elvárást fejezik ki a korabeli képes gyermeklapok illusztrációi is, mint például Mühlbeck Károly rajza az „Én Ujságom” 1924. évi egyik szeptemberi számának címlapján. A képen jól öltözött, középosztálybeli gyerekek fegyelmezetten vonulnak az iskolába egy szeptemberi napon:

4. „Hová mentek, jövő reménysége?” – Mühlbeck Károly rajza, *Én Ujságom*, 1924. szeptember 20.

A „jó gyerek”, aki a hétköznapi életben jól viselkedik, és az iskolában is az elvárásoknak megfelelően tanul, kiérdemli szülei szeretetét. Lelkiismerete is megnyugodhat, szemben azokkal, akik engedetlenek, „rosszak”. Rájuk számonkérés és büntetés vár, lelki furdalással, félelemmel. A büntetés-végrehajtó szerep többnyire az apára várt, aki emiatt ismét az autoritás megközelíthetetlen magaslatára emelkedett. A fenytő apa – fennmaradt önéletrajzok tanúsága szerint – könnyen válhatott rettegett apává, akit egy idő után már áthághatatlan érzelmi szakadék választott el gyermekeitől (Berg, 2000, 25.).

Papp Jenő írja 1934-ben egy erkölcsi kérdésekkel foglalkozó esszéjében az – úgy mond – „agyondédelgetett” gyermekről: „Ahhoz eléggé ziláltak voltunk, hogy a magunk erkölceit ne tudjuk rendben tartani. De hogy még a gyerekeinket sem engedték egy kissé ráncba szedetni, az mindenesetre több mint jellemző reánk nézve. Mindenki felszisszent, ha egy gyereket elnadrágolt a tanító. Embertelenséggel és gyilkossággal vádolták meg Pestalozzi szegény utódját, reája zúdítva a pedagógia, a kultúra és a szülői harag minden átkát. Pedig valamennyiünket elverték legalább egynehányszor in illo tempore, és ebből csak hasznunk származott.” (Papp, 1934, 133.) A túlságosan engedékeny nevelés tehát elpuhult nemzedéket eredményez. A szülők járuljanak hozzá gyermekeik szigorú iskolai fegyelmezéséhez, mely esetenként a testi fenytőket is jelentheti. A sorok közül kiérezhető egyfajta szemrehányás: a vesztes háborút éppen egy ilyen „agyondédelgetett” generáció okozta. A jövő azonban gyermekeink kezében van, őket következő, szigorú neveléssel kell felkészítenünk a rájuk váró nagy feladatokra, ami – ismét a mögöttes jelentéstartalomra figyelve – akár a területi revízió is lehet. („Hová mentek, jövő reménysége?” – teszi fel a kérdést az *Én Ujságom* képaláírásának szerkesztője.)

A korabeli magyar középosztály köznapi életre vonatkozó mentalitását, értékeit jól tükrözi az a kézikönyv is, amelyet családanyáknak szántak szerkesztőik (Szegedy-Maszák és Stumpf, 1934). A kötet címe: „A magyar úriasszony otthona”. Ebben a „korszerű kislakás” célszerű berendezésére vonatkozó számtalan tanács mellett az asszonyok „az otthon szellemi életének” alakítására vonatkozóan is iránymutatást kapnak. E témakörben kerül sor a gyermeknevelés kérdéseire is. A rendszeretetre, pontosságra nevelés már a gyermek életének első percétől fogva elkezdődhet. A fejezet szerzője, *Zichy Rafaelné* írja, hogy a kisgyermek a pontosságot a „gyomrán keresztül tanulja meg”, a „szabályos időközökben való étkeztetés” révén. A kisgyermek babusgatása kifejezetten káros: „Az anya túlzott gyengédségből kényezteti el gyermekét, és ezzel alapját veti annak, hogy az később nem bizonyul edzettnek és életrevalónak a bajokkal és kellemetlenségekkel szemben, melyek minden életben

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

előfordulnak.” (Zichy, 1934, 197.) Az idézett magyar források is arra utalnak, hogy a két világháború közötti korszak gyermekképe a felnőttiségre tudatosan készülő, szófogadó és fegyelmezett gyermek iránti elvárásokban ölt leginkább testet. Ezek az elvárások jól tükrözik a korabeli középosztály értékrendjét, és összhangban vannak az európai keresztény nevelési ethosz évszázados hagyományával.

Általában elmondható, hogy a 20. század húszas-harmincas éveiben lezajló társadalmi-politikai változások Európában és az Egyesült Államokban egyaránt kedvező talajt nyújtottak azoknak az elvárásoknak a meggyökerezéséhez, amelyek a gyermektől kötelességtudást, fegyelmezettséget, jól alkalmazkodóképességet vártak el. A negyvenes évek második felének, a második világháború utáni fellélegzésnek kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy ebbe a gyermekképbe ismét új színek keveredjenek.

Az önérvényesítő gyermek

Az új, gyermekközpontú szemlélet térhódítása az 1940-es évek második felében kezdődött. Az a gyermekkép, amely a reformpedagógiai elvek szerint működő iskolák falai között már a századforduló előtti évtizedekben kialakult (az első „Új Iskola” 1889-ben létesült Angliában, a Rochester melletti Abbotsholme-ban), a hétköznapi, családi élet színterén belül csak a 20. század második felében kezdett szélesebb körben elfogadottá válni. (A gyermek iránti attitűd nagyobb tömegek esetében tapasztalható változásának ez az üteme egybevág azzal a modellel, amelyet deMause munkáiból már ismerünk.)

Az angolszász gyermekfelfogás alakulásában sajátos cezúráként értelmezhető *Benjamin Spock* (1903-1998), amerikai gyermekgyógyász-pszichológus „Csecsemőgondozás és gyermeknevelés” (*Common Sense Book of Baby and Child Care*, 1946) című könyvének megjelenése. A kötet rendkívül népszerű lett a rákövetkező évek során: 42 nyelvre fordították le, 50 millió példány kelt el belőle. Ráadásul Spock műve számos kiadásával együtt hamar követőkre talált a csecsemőgondozás és gyermeknevelés témájával foglalkozó szerzők körében.

Jól tetten érhető a két korszak és a bennük felerősödő két gyermekfelfogás közötti különbség: A behaviorista gyerekkép jól megfelelt a két világháború közti nyugtalan időszak mentalitásának, amely könnyen beilleszkedő, hatékony embereket akart nevelni. Olyanokat, akik – ha kell – katonaként állnak helyt egy újabb háborúban. A második nagy világégést követő periódus szabadabb légköre, kiegyensúlyozottabb viszonyai, gazdasági fellendülése már új gyermekfelfogást igényelt. Az amerikai gyermekgyógyász-pszichológus tömegekhez szóló, népszerű könyve szerencsés időpontban született, és így nagymértékben elősegítette azt a változást, amely a negyvenes évek végétől kezdődően lezajlott a gyermekkor megítélésében. A liberálisabb szellemű felfogás, mely szerint a gyermek szeretetre vágyó, törődést igénylő lény, akitől elsősorban nem követelni kell, hanem segíteni önkibontakozásában – egyre szélesebb körben vált általánossá.

Spock, noha kínos gonddal ügyelt arra, hogy az elvont pszichológiai szakkifejezéseket ne használja könyvében, mégis nagy mértékben támaszkodott két olyan meghatározó pszichológus egyéniségre, mint *Jean Piaget* és *Sigmund Freud*. Nagy érdeme, hogy kettejük elvont tanait népszerű, közérthető nyelvezettel tudta közvetíteni a szülők tömegei felé.

Érdekes ellentmondás figyelhető meg itt a családi és az intézményes nevelés fejlődésének irányvonala között. A negyvenes évekbeli Egyesült Államok iskoláiban ugyanis visszaszorulnak a korábban olyannyira népszerű reformpedagógiai törekvések, és átadják helyüket egyfajta neopozitivistá, „tudomány- és tantervközpontú” felfogásnak (Németh, 1996, 141-142.). A családi nevelésben viszont helyet kaptak a reformok.

Spock könyve közvetlen hangon szólítja meg a szülőket, és arra biztatja őket, hogy „természetes” módon gondozzák-neveljék gyermekeiket. Lejárt a behaviorista elvek ideje, már nem a magán uralkodó, érzelmeit elfojtó, de „higiénikus” csecsemő volt az anyák vágya, hanem a „gyengéden szeretetteljes, impulzív, ellátásra szoruló és (lehetőleg) sziporkázóan intelligens” baba lett az ideál (Hardyment, 1998b, 311.).

Spock teljesen új alapokról indít. Gondolatai forradalmiaknak hatnak, egy olyan korban, amelyben az emberek még zsigereikben érzi a „jól nevelté válás” útjának gyermekkori kínjait: „Nem kell félni attól, hogy szeresse, hogy örömét lelje a szülő a vele való együttlében. Minden újszülött igényli, hogy mosolyogjanak rá, beszéljenek hozzá, játsszanak vele, dédelgessék – gyengéden, szeretettel – éppen úgy, ahogy igényli a vitamint és a kalóriát. Így válik olyan emberré, aki szeret másokat és élvezni tudja az életet.

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

Az a gyermek, aki nem kap szeretet, érzéketlen felnőtté válik.” (Spock, 1977, 13.) E sorok valóban felszabadító erejűek: a szülő végre nyíltan kifejezheti gyermeke iránti érzelmeit, nem kell lelkifurdalást éreznie, ha babusgatja, dédelgeti a kicsit. Sőt az is kitűnik belőlük, hogy a legfontosabb nevelő-gondozó eszköz ez a szülői szeretet, amelynek serkentő hatása elősegíti a gyermek testi-lelki fejlődését.

Egyfajta sajátos „gyermekszoba-hedonizmus” volt kialakulófélben: ami jó a babának, az jó a mamának is. A cél az, hogy a kisbabával eltöltött idő kényszerű kötelesség legyen számukra, hanem az élvezetek forrása.

Spock hatása e kérdés tekintetében messze sugárzott térben és időben egyaránt. Egyik követője, *Penelope Leach* írja „Picik és kicsik” (Baby and Child, 1977) című könyvében: „Ez az egész könyv úgy tekint Önre és gyermekére, mint olyanokra, akik egymásnak kölcsönösen élvezetet nyújtanak. Ami szórakozás neki, az szórakozás Önnek is. Az Ön szórakozása őt még jobban szórakoztatja, és minél jobban szórakoznak mindannyian, annál kevesebb problémájuk lesz.” (idézi: Hardymen, 1998b, 313.)

Penelope Leach egyébként dr. Spocknál is következetesebben vezeti végig az engedékeny, gyermekközpontú attitűdöt gyermekgondozási tanácsaiban. Spock ugyanis bizonyos esetekben – mintegy védve a szülők nyugalomhoz való jogát – már kevésbe engedékeny. A könyv későbbi kiadásában már a „konzervatív” gyermeknevelési tanácsadókhöz hasonló álláspontot foglalt el például az újszülött és a néhány hetes csecsemő éjszakai sírása tekintetében. Itt már szó esik elkényeztetett csecsemőről, aki éjjel nem engedi aludni szüleit. A tennivaló: ha nincs a sírásnak más oka, csak a csecsemő akaratosága, akkor erről néhány napon keresztül a szülő ne vegyen tudomást: „A gyerekeknek meg kell tanulnia, hogy semmit nem ér el azzal, ha felébred és sír.” (Spock, 1977, 232.) Napi húsz-harminc percnyi sírás után a csecsemő elhagyja ezt a rossz szokását. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy Spock ezt a módszert csak akkor engedi, amikor a sírás minden egyéb oka kizárható. Egyébként is Spock figyel a sírás különböző fajtáira, olyan jelzésnek tekinti, amelyet elemezni kell, hogy megtaláljuk a kiváltó okát. E téren sem úgy jár el, mint a behavioristák, akik egyszerűen le akarja szoktatni róla a gyereket.

A sírás és a kényeztetés kérdéseiben elfoglalt álláspont egyébként jó indikátor, amelyből a szerző gyerek-attitűdjére vonatkozóan is következtetéseket vonhatunk le. Spock ezek szerint az engedékenységek-korlátozás tengely végpontjáról indul, majd fokozatosan a „mérésékelt középutas” megoldások felé halad. *Leach* viszont következetesen engedékeny. De az ellenpóluson is találunk szerzőket, (elsősorban gyermekorvosokat), ami azt jelenti, hogy a kezdeti eufória után a század második felében ismét elő-előbukkan a jól nevelt, szófogadó gyermek imázsa.

A második világháború utáni Amerikában a Spock-könyv sikere egy nagyszabású demográfiai fellendülés kezdetével kapcsolódott össze. Ez volt az ún. „baby-boom” időszak.

Az ötvenes évek Amerikájának közvéleményében a magánélet szférája ismét fontos szerephez jutott. A tömegkommunikációs eszközök által közvetített ideológia szerint a házasságkötés alapja a romantikus szerelem, a tipikus kiscsalád az egyenrangú felek érzelmekkel és észérvekkel megalapozott kapcsolatára épül, a család életén belül – a munka mellett – fontos szerephez jut a közösen eltöltött szabadidő, a szexualitás, és a gyermek. Az amerikaiakat befolyásolta ez az ideál: az 1945-1964-ig terjedő „baby-boom” időszaka alatt 76 millió gyermek született az Egyesült Államokban. Ez az időszak kedvezett a Spock által hangoztatott ideák terjedésének.

A gyermek a legfontosabb értékek közé került. Egy 1953-ban végzett felmérés szerint a megkérdezett 18-24 éves amerikai nők kifejezetten a gyermekszülést és -nevelést tartották a családi élet legfőbb céljának. Ez a felfogás érvényesült a hatvanas évek elejéig. A gyermek olyannyira fontossá vált az emberek életében, hogy a gyermekteleneket kezdték szánalomra méltónak és deviánsnak tartani (Tyler May, 1999, 584.).

A háború utáni időszak nemcsak a családanyák „reneszánszát” hozta magával, hanem a családapákét is. A férfiak fokozatosan elvesztették a századfordulón még gyakorolt patriarchális jogaikat a családon belül. Amíg a század első felében – főleg az otthonról egyre jobban eltávolodó munkahely miatt – háttérben maradtak a család belső életében, addig az ötvenes évektől kezdve megváltozott az apa szerepéről kialakított kép. „Apukának” lenni – ez egyre inkább a férfiasság kritériumának számított.

5. Anyák gyermekeikkel a „Baby-boom” idején (1950-es évek)

Sajátos paradoxon, hogy a gyermeknevelés hétköznapi teendői az ötvenes években még mindig elsősorban a családanyákra hárultak, az apák inkább a szabályokkal teli „férfias külvilág” képviselői maradtak a gyermekek számára.

Ez a viktoriánus korra emlékeztető szereposztás csak a hatvanas években változik meg, amikor a nők tömegesen állnak munkába. (Figyelemre méltó adat, hogy az Egyesült Államokban 1950-ben a családanyáknak még csak 25%-a volt dolgozó nő, de ez az arány 1988-ra 60%-ra emelkedett.) Ettől fogva egyre gyakrabban fogalmazódik meg a dolgozó nőkben a nehezen feloldható dilemma, hogy a gyermeknevelést részesítsék-e előnyben vagy karrierjük építésével valósítsák meg önmagukat.

Nevelési tanácsadó irodalom Magyarországon a második világháború után

Magyarországon, ahol különösen erős hagyományai vannak a „puritánus” gyerekszemléletnek, nem véletlen, hogy több olyan gondozási kézikönyv jelent meg, amely a – behaviorista pszichológia elveihez hasonlóan – a „rendszeres életmód” feltételeinek megteremtését javasolja a szülőknek. *Pikler Emmi* gyermekorvos anyáknak szánt egyik tanácsadó műve („Mit tud már a baba?”) még a háború előtt, 1940-ben jelent meg első ízben, és számos átdolgozást ért meg. A szerző a szöveges részhez kisgyermekeket ábrázoló fényképeket is csatol, melyek az „ideális” csecsemőket ábrázolják. E képek magyarázatoként írja a következőket:

„...a képek vidám, megelégedett csecsemőket ábrázolnak. Azt hiszem, ez látszik rajtuk. Jól ismerem valamennyit. Napjaik körülbelül egyformán telnek el: reggel felébrednek és vagy csendesen mozgolódnak csupán, vagy gügyögnek, beszélnek, énekelnek, játszanak magukban. Általában nagyon ritkán sírnak – néha napokig nem –, és csak olyankor, ha fáj valamijük, ha valami bajuk van. Ha jön a reggel, nevetve üdvözlük azt, aki belép hozzájuk. Jó étvággal elfogyasztják a reggelit és ugyanolyan vidámak és békések, ha azután megint magukra maradnak. Beszélgetnek, nézelődnek, rugdalóznak, játszanak tovább. Ilyenformán telik el az egész napjuk. Ha elálmosodnak, elalszanak anélkül, hogy bárki is «altatná», hordozgatná vagy ringatná őket.” (Pikler, 1976, 11.)

Talán nem tűnik erőltetett belemagyarázásnak, ha ebben a leírásban a behaviorizmus klasszikus csecsemőideálját (önmágán uralkodni tudó, „problémamentes”, „higiénikus” gyermek) véljük felfedezni. A *Pikler Emmi* által bemutatott kisedek ugyanis kísértetiesen hasonlítanak Frederick Truby King baba-ideáljához.

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

Egy későbbi művében Pikler arra intik a szülőket, hogy „vegyék emberszámba” újszülött gyermeküket, ne beszéljenek hozzá gügyögve, hanem „kezdettől fogva úgy, mint embertársukhoz”. (Pikler, 1978, 9.)

„A gyerek abból tanul szót érteni és beszélni, ahogy kezdettől fogva beszélnek vele és körülötte (és nem abból, hogy megtanítyják egy-egy szó utánzására), de még fontosabb ennél, hogy így válik számukra természetessé a gyermeket komolyan vevő beszéd, és az, hogy beszéljünk gyerekekkel, sőt azt is, hogy őszintén beszéljünk vele.” (Pikler, 1978, 9.)

A második világháború utáni magyar gyermekgondozási szakirodalomban tehát jelentős vonulatot képez a (főleg orvosok által képviselt) behaviorista szemléletmódot tükröző gyermekfelfogás. Ez az attitűd tovább élt az évtizedek során, és ma is vannak jeles képviselői.

Az 1945 utáni néhány esztendő szellemi felfrissülése azonban másfajta gyermekkép meghonosodásának is esélyt adott. Meglepően kiegyensúlyozott felfogást és humánus gyermekképet jelenít meg *Roboz Pál* gyermekorvos tanácsadója, amely „A kisgyermek nevelése” címmel jelent meg 1948-ban. A szerző megismerteti az édesanyákat a kisgyermekkor legfontosabb lélektani sajátosságaival, felhívja a figyelmet a veszélyekre, ír olyan jelenségekről, mint például a gyermeki félelem. Érzékletesen ecseteli az anya-gyermek kapcsolat érzelmi dinamikáját, a kötődés fontosságát, de a túlzott „anyára tapadástól” óv. A nevelési módszerek terén is mértéktartó. A jutalmazás és büntetés alkalmazásakor az arányosságot javasolja, de elutasítja a verést: „A verés a gyerekre fájdalmas, megalázó és félelmet okoz, a felnőttre szegénységi bizonyítvány”. Belátja azonban, hogy ezt az elvet nehéz a gyakorlatban megvalósítani. Ha mégis elragadja a szülőt az indulat, és megüti gyermekét, legalább tudatosítsa magában, hogy helytelenül cselekedet (Roboz, 1948, 43.).

Roboz kiegyensúlyozott szemléletű, pragmatikus hangvételű könyve elsősorban a szerző gyakorlati tapasztalataira épül elméleti fejtegetései pedig a pszichoanalitikus iskola hatását sejtetik. Ezt a feltevést erősíti a tény, hogy a felhasznált szakirodalom körében több Freud-művet említ és hivatkozik *Bálint Alice* klasszikus könyvére, „A gyermekszoba pszichológiája” című kötetre is.

A pszichoanalitikus *Bálint Alice* ezt a művét még 1932-ben jelentette meg. (Nem sokkal utána, 1939-ben Angliába emigrált, és ott halt meg ugyanazon esztendőben.) A kötet közel hatvan év elteltével jelent meg újra.

E könyvből is kitetszik, hogy Bálint nem olyan lénynek tekinti a kisgyermeket, akivel szemben a nevelés nem lehet más, mint a „vadhajtások lenyeseése”, a „szarvak letörése” vagy a „rossz hajlamok kiirtása”. Szerinte a szülő egyik legfontosabb feladata a „helyes irányítás”, a jó szokások kialakítása ahhoz, hogy a gyermekből „szociális lényt tudjunk faragni”. A gyermeket ösztönlénynek tekinti, akit a szülő és a nevelő követelések formájában szembesít a kultúrával. A társadalmivá válás egyben ösztönkorlátozás is (Bálint, 1990, 23, 36, 37.). A szocializációnak, a társadalomba való belenevelődésnek ezt a folyamatát pedig nagy mértékben befolyásolhatják a családon belüli érzelmek, elsősorban az anyai szeretet (Bálint, 1941, 57-64.).

Roboz Pál könyve jó darabig elszigetelt kísérlet maradt arra, hogy a pszichoanalitikus iskola eredményei a társadalom legszélesebb köreiben befolyásolják a gyerekekről, nevelésről való gondolkodást. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején már más szellemiséget hordozó művek láttak napvilágot.

Ezek közül való *E. A. Arkin* tanácsadó könyvecskéje, a „Kisgyermek nevelése a családban”. A művet olvasva kitűnik, hogy nélkülözi a jól körülhatárolható, koherens rendszert képviselő pszichológiai vagy gyermekgyógyászati alapokat. Inkább a szülők számára összeállított orvosi, „higiéniai” tanácsok gyűjteményének tekinthető.

Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy Arkin professzor – összhangban a szovjet pedagógia klasszikus képviselőinek felfogásával – a büntetés módjaitak taglalásakor következetesen elutasítja a testi fenyítést: „A gyermekkel való bánásmódból a testi fenyítést teljesen ki kell küszöbölni. Ez a rabszolgarendszer csökevénye. Nem a szabad szocialista államjeljövendő szabad polgárának nevelő eszköze, hanem olyan módszer, amely csak állatszélidítésre alkalmas.” Ez az alapjaiban humánus alapállás kiegészül azzal, hogy a szerző a rousseau-i gondolatot felelevenítve (s ezzel voltaképpen a behaviorista felfogást is tagadva) hangsúlyozza, hogy „a gyerek nem kicsinyített mása a felnőttnek, hanem attól teljesen különböző teremtés” (Arkin, é. n. 69. 26.).

Ugyanakkor a kis könyv teljes terjedelméhez képest rendkívül tág teret szentel a nevelési hibák

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

elemzésének, melynek során különösen aprólékosan ír a családon belüli nevelés fogyatékoságairól. Olyan témákat fejteget, mint például: „A gyermek elhanyagolása, Az agyonnevelt gyermek, A gyermek elkényeztetése, A túlságosan szigorú nevelés, A rendszertelen nevelés”. Érezhető, hogy a „szabályos és rendezett” keretek között zajló intézményes nevelést hatékonyabbnak tartja a családi nevelésnél, amelyben gyakran „rendetlenség, zűrzavar uralkodik” (Arkin, é. n. 8.).

Alapjában véve helyes gondolatokat tartalmaz, mégis szóhasználatát tekintve meghökkentő azonban az a rész, amely az iskolákor előtti nevelés kérdéskörével foglalkozik: „...az idomíthatóság (sic!), az utánzóhajlam és meggyőzhetőség miatt az iskolaelőtti kornak a többi életkorok mellett különös jelentősége van. Kiváló tudósok és pedagógusok elismerik, hogy ebben a korban alapozódik meg a gyermek egészsége és jelleme.... Az iskolaelőtti korban bizonyos kitartással és képességgel be lehet nevelni a gyermekbe szokásokat, modort, különböző viselkedésformákat, melyek fokozatosan beljebb hatolnak a gyermek életébe és szilárdan megalapozott szokásaivá válnak.” (Arkin, é. n. 17.)

Természetesen a nevelés tágabb értelemben vett céljának meghatározása sem maradhat el: „... felbecsülhetetlen segítséget nyújthat a munkára való nevelés, vagyis munkaszeretetre, a dolgozók megbecsülésére, a fáradtság elviselésére s a munkához való hozzászoktatásra irányuló nevelés. Az a család, mely felnőtt tagjaiban példát tud mutatni ilyen képességekre és szokásokra, a munka, és munkafegyelem legjobb iskolája a gyerek számára, s ennek következtében a legjobb iskola a szilárd akarat s az önálló, kemény jellem kifejlődésének szempontjából is.” (Arkin, é. n. 25-26.)

Az egész könyvre jellemző, hogy első olvasatra humánusnak, hovatovább „gyermekközpontúnak” tűnnek a gyerekre vonatkozó megállapításai, mégis, a szöveggel alaposabban megismerkedve az az érzése támad az olvasónak, hogy ez csak a felszín. Az egyes témák feldolgozása túlságosan elnagyolt, megállapításai, tanácsai inkább szentencia-szerűek, mélyebb elemzéseket nem kap az olvasó. A korszak szellemiségét ismerve viszont meglepő, hogy nem – vagy csak igen elvétve – találunk a későbbi évek szocialista nevelési szakirodalmára olyannyira jellemző frázisszerű ideológiai közhelyeket, marxista-leninista szerzőktől való „kötelező” idézeteket. A gyermekfelfogására egyfajta visszafogott pragmatizmus jellemző; a sorok közül kitűnik, hogy a végső cél egyfajta fegyelmezett, puritánus, dolgos kezű munkásember nevelése.

Jó néhány évtizednek kellett eltelnie, amíg a széles olvasóközönségnek szánt gondozási és nevelési tanácsadó könyvek lapjain nálunk is nagyobb térhez juthatott a „liberális”, engedékeny csecsemőgondozási és kisgyermek-nevelési attitűd. Ez a periódus nagyjából a hetvenes évek elején kezdődik. 1970-ben jelent meg első ízben magyar nyelven Benjamin Spock „Csecsemőgondozás és gyermeknevelés” című könyve. Ezt a művet számos hasonló szellemben írt – elsősorban angolszász szerzőtől való – kötet magyar kiadása követte.

6. Magyar anyák gyermekeikkel 1953-ban („Ratkó-korszak)

A gyermekkép formálásban fontos szerepet tölthettek be nálunk is a nagy tömegekhez szóló népszerű folyóiratok. Az ilyen lapok nevelési tanácsadó rovatát figyelemmel kísérve a korabeli gyermekfelfogás lényeges összetevője rekonstruálható. Egy jelenleg folyó kutatás tanúsága szerint például a Nők Lapja ilyen

PUKÁNSZKY BÉLA: A GYERMEKKOR TÖRTÉNETE (KÉZIRAT)

tematikájú rovatai már az 1960-as években arra intették a szülőket, hogy ne „kis felnőttként” kezeljék gyermeküket. A tanácsadó pszichológusok és pedagógusok hangsúlyozták a gyermek jogát a „boldog gyermekkorhoz”, ami legalább olyan fontos, mint a későbbi „jó felnőtt” kinevelése (Kis-Molnár és Erdei, 2001).

Ez a néhány kiragadott példa is illusztrálja azt a sajátos folyamatot, amely a második világháború után zajlott le a gyermekkép alakulásában. A Spock-féle gyermek-attitűdhöz kapcsolódó kezdeti eufória lelehadása után a huszadik század második felében már ismét többféle gyermekszemlélet él egymás mellett. Ezek határai sokszor elmosódnak, tartalmukat az éppen uralkodó ideológia – vagy divat – színezi át. Talán a „posztmodern kornak” tudható be, hogy úgy tűnik: vége a gyerekséggel kapcsolatos kizárólagos magyarázatoknak, a jól elhatárolható és egymást tagadó paradigmáknak.

* * *

Mi jellemzi korunk gyermekről alkotott felfogásmódjait? Létezik-e gyermekkor manapság? Mint arra az első fejezetben már utaltunk, több szerző ír a „gyermek-királyok” csillagának leáldozásáról. Egyesek szerint a hatvanas évek óta a gyerek általában már kisebb szerepet játszik a szülők életében, mint a megelőző korokban (Aričs, 1980, 649-650.). „Valami történt, ami eltorzította a gyermekkorról alkotott képet” – írja *Marie Winn* a „gyermekkor nélküli” gyerekekről szóló könyvében (Winn, 1990, 18.). A kötet végén egyenesen egy új középkor eljövételét jósolja, ijesztő próféciája szerint megszűnik a különbség a gyermekség és a felnőttkor között: „Nem sok kétség férhet ahhoz, hogy a hatvanas évek óta a gyerekek – minden korábbinál sokkal jobban – hasonlatossá váltak a felnőttekhez. A mai gyerekek nemigen látszanak gyerekeknek: a ruhájuk, a beszédstílusuk, az ismereteik és a mindennapi viselkedésük mind ezt bizonyítja.” (Winn, 1990, 272.)

Neil Postman ezzel szemben megfordítja a képletet, amikor „gyermekszinten megrekedt felnőttek” korszakáról beszél (Postman, 1999, 115-136). Olyan emberekről, akik a vizuális forradalom, a sok TV-show és reklám hatására gyermeki szintre esnek vissza, vagy nem is fejlesztik ki magasabb értelmi és emocionális képességeiket.

A szomorú végeredmény a két láttelep esetében ugyanaz: elmosódik a határ gyermekkor és felnőtttség között. Mindkét szerző az amerikai kultúra totális kudarcaként értelmezi a gyermekkor eltűnését, „felolvadását”. Félő azonban, hogy a globalizáció hatására az öreg kontinens sem menekülhet ettől a félelmetes fátumtól.

* * *